

УДК 378-057.87:327.88-054.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2022.1(28).89-97

Петро Токар,
кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
Інституту євроінтеграційних досліджень,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
директор НДІ міграції і демографії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЩОДО МІГРАЦІЇ ТА ІНШИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (за результатами соціологічних досліджень)

У статті оприлюднено результати спільного міжнародного соціологічного дослідження на тему «Міграція та зміни клімату», здійсненого в рамках реалізації наукового проєкту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ» та співробітництва з Інститутом суспільних наук Словацької академії наук (м. Кошице). Опитуванням охоплено студентів, магістрантів та молодих науковців УжНУ, закладів вищої освіти Кошицького краю Словаччини та окремих вишів України.

Головна мета дослідження – вивчити ціннісні орієнтири опитаних учасників щодо мігрантів, зафіксувати їх основні настрої і самопочуття, а також ставлення до окремих принципових регіональних і глобальних проблем, у тому числі вступу України до НАТО і ЄС, щодо співжиття із громадянами європейських країн та мігрантів, а також стосовно інших проблем, які несуть у собі ризикові ознаки для мешканців міст і населених пунктів, специфічно впливають на формування свідомості респондентів.

Попереднє пілотне соціологічне дослідження, здійснене серед студентів УжНУ – учасників першої літньої онлайн-школи з навчального курсу «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС», яка теж пройшла в рамках реалізації зазначеного наукового проєкту 23-25 червня 2021 року, а також нинішнє, фундаментальне та більш масштабне дослідження, є вкрай актуальними. До того ж презентоване в цій статті дослідження завершилося напередодні віроломного військового вторгнення РФ і початку масштабної російсько-української війни, що значно зміцнило курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію і входження у світовий економічний та соціокультурний процес у свідомості нашого народу.

Ключові слова: імміграція, соціологічне дослідження, ціннісні орієнтири.

The article publishes the results of a joint international sociological study on the topic 'Migration and climate change', carried out as part of the implementation of a scientific project Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies at SU 'Uzhhorod National University' and cooperation with the

Institute of Social Sciences of the Slovak Academy of Sciences (Košice). The survey covered students, master's students and young scientists of UzhNU, institutions of higher education in the Kosice region of Slovakia and individual universities of Ukraine.

The main purpose of the research is to study the value orientations of the interviewed participants regarding migrants, to record their basic moods and feelings, as well as their attitude to certain fundamental regional and global problems, including Ukraine's accession to NATO and the EU, regarding coexistence with citizens of European countries and migrants, and also in relation to other problems that carry risk signs for the inhabitants of cities and settlements, specifically affect the formation of the respondents' consciousness.

Preliminary pilot sociological research conducted among UzhNU students – participants of the first summer online school from the educational course "Immigration and transnationalism: the EU experience", which also took place as part of the implementation of the specified scientific project on June 23-25, 2021, as well as the current, fundamental and a larger study, are extremely relevant. In addition, the research presented in this article was completed on the eve of the treacherous military invasion of the Russian Federation and the beginning of a large-scale Russian-Ukrainian war, which significantly strengthened Ukraine's course for European and Euro-Atlantic integration and entry into the world economic and socio-cultural process in the minds of our people.

Keywords: *immigration, sociological research, value orientations.*

Методологія, методика та інструментарій дослідження

Соціологічне дослідження проведено у грудні 2021 – січні 2022 року у зазначених прикордонних регіонах України і Словаччини за методикою випадкової вибірки. Першим його етапом стало пілотне соціологічне дослідження серед учасників літньої онлайн-школи з навчального курсу «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС», результати якого оприлюднено в періодиці [2].

З огляду на нову міграційну кризу, спричинену тоталітарними режимами РФ та РБ восени 2021 року, загострення викликів і загроз у країнах ЄС та Україні, вибухову ситуацію на українсько-російському і українсько-білоруському кордонах і загрозове скупчення російських військ (понад 100 тис.) на кордоні з Україною, метою дослідження було продовжити вивчення ціннісних орієнтирів учасників літніх онлайн-шкіл з навчальних і тренінгових курсів Центру Жана Моне та студентів і викладачів гуманітарних факультетів УжНУ, а також названих вище партнерів – вишів Словаччини та України щодо євроінтеграції України, низки глобальних проблем, співжиття із громадянами європейських країн та іммігрантами. Відповідно до цієї мети ставилися й окремі завдання: з'ясувати ставлення респондентів щодо окремих регіональних та глобальних проблем типу міграції, екології, енергетики, зміни клімату, вступу України до НАТО і ЄС, а також щодо співжиття із громадянами європейських країн, мігрантами тощо. Об'єкт дослідження – студенти, магістранти та молоді науковці Закарпатської області України, Кошицького краю Словаччини та окремих вишів України. Предмет дослідження – ціннісні орієнтири зазначеної категорії респондентів.

Вибірка випадкова. Здійснена методом онлайн-опитування студентів, магістрантів та молодих науковців УжНУ, окремих вишів Кошицького

краю Словаччини та України, які виявили інтерес. Відповіли 533 респонденти, зокрема 101 – в УжНУ, 165 – в Кошице, 266 – у Харкові та Чернігові. Вибірка репрезентативна для студентської молоді віком 18-25 років, з повною середньою, н/вищою та вищою освітою, етнічних українців і словаків, які мешкають у містах чисельністю понад 100 тис. чол. Анкета складається із вступу, 5 блоків, 40 проблемних закритих і напівзакритих та кількох відкритих запитань і особистих даних (соцдемблок). Слід зауважити й таке. У зв'язку з тим, що після завершення і підбиття підсумків (складання аналітичної записки та презентації результатів) проведеного соціологічного дослідження розпочалася масштабна російсько-українська війна, яка принесла неймовірні руйнування міст і сіл у багатьох регіонах України, серед них у Харківській та Чернігівській областях. Тож ми б рекомендували у наступних дослідженнях зважати на цей важливий факт з точки зору коректності порівнянь результатів наших соціологічних даних, отриманих до війни, і тих, які будуть отримані під час війни і після нашої перемоги, найперше в ході аналізу тих проблем, що стосуються міграції, біженців і переселенців.

Актуальність викладеної вище проблематики дедалі більше зростає, а проблеми накопичуються до таких загрозливих масштабів, які не мають виразних ознак не те щоб свого вирішення, а навіть послаблення. Навпаки, маємо підстави стверджувати, що нині вони повсюдно політизуються і радикалізуються як у ЄС, так і багатьох країнах світу, а також негативно позначаються на надважливих сферах соціально-економічного і культурно-освітнього життя України. Особливо актуальним є дослідження цих проблем у регіональному вимірі, і проводилося воно в регіоні за таким методологічним підходом вперше. У попередніх публікаціях за цією проблематикою ми зазначали про те, що існують реальні загрози втрачання засадничих цінностей і традицій, розмивання української ідентичності як із Заходу, так і особливо зі Сходу, виникнення регіональних конфліктів, переростання їх у національний та міжнародний. Щодо загрози появи конфліктів, то розв'язана коаліцією РФ-РБ агресія проти України цю тезу підтвердила, однак головна ціль ворога – розмити українскість наших громадян, знищити засадничі цінності і традиції усіх національних груп українського соціуму, вбити його фізично – не досягнута. Навпаки: жертва його агресії об'єдналася ще міцніше навколо своєї соборної ідеї, свободи і незалежності власної держави. Цю **прогнозну** тезу потрібно буде досліджувати предметніше після перемоги українського народу і дати конкретні відповіді, порівнюючи їх з проведеними до і під час війни.

Проблемність і дослідженість тем ціннісно-культурних орієнтацій населення, ставлення до мігрантів і глобальних проблем в УжНУ та у вищих Кошицького краю Словаччини.

Серед інших тема імміграції є гостроактуальною, тому увага дослідників до неї вельми помітна, особливо в останні три роки, коли ця проблематика загострилася до рівня викликів і загроз національній безпеці держави. Стосовно явища імміграції, то серед українських науковців по-

силилася зацікавленість щодо її проблематики в Україні, але системні дослідження в регіоні та Ужгороді велися недостатньо, а моніторингові цієї проблематики – зовсім. Прикладом слугує стан ціннісно-культурних орієнтацій угорців серед населення Закарпаття. Цю тему загострили до рівня міждержавної політичної проблеми, в той час коли у середовищі власне цієї національної меншини наукові соцдослідження не ведуться уже давно, а результати проведених на практиці за різних обставин не використовують. Більше того, у практиці науково-освітніх установ та місцевих спільнот малопомітними були дослідження й обговорення таких проблем, як протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму, нелегальній міграції, націоналізму та ксенофобії, оскільки такого масштабу міграційної кризи, яка розпочалася у 2015 році і яка б так потужно вплинула на ситуацію і політику ЄС в цілому та в його окремих державах, в історії не було [3, 4, 5, 6]. У підсумку частково стан антиукраїнських настроїв серед інфантильно налаштованого закарпатського виборця позначився на представництві у місцевих та обласній радах значної кількості антиукраїнських політичних сил. За даними соцдослідження проблеми «Як війна впливає на думку українців про друзів, ворогів та стратегічні цілі держави», проведеного фондом «Демократичні ініціативи» імені Лька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології за підтримки John Fell Oxford University Press Research Fund (7–15.06.2022 р.), найбільше позаблоковий статус із забезпеченням гарантій безпеки для України підтримує населення Закарпатської (16%), Кіровоградської (26%), Львівської (17%), Тернопільської (19%), Хмельницької (19%) та (21%) Черкаської областей [1]. Нині на тлі подій в Афганістані, міграційної кризи у Білорусі та РФ, інших регіонах і країнах та ще й на фоні коронавірусу є загрози її повторення та значного ускладнення з наслідками, які малопередбачувані. При тому, що ці настрої задовго до початку війни уже були відчутні повсюдно, як у країнах Західної, так і в країнах Східної Європи – сусідах України, вони позначилися на культурно-ціннісних орієнтаціях населення майже усього західного світу, особливо Європи [4, 7, 8].

Слід назвати і дослідження такої проблеми, до якої раніше науковці лише теоретично та прогнозно підступалися або не вивчали її зовсім, – це геномні дослідження. Тут виділяється робота науковців УжНУ та їх партнерів, яка набуває дедалі більшого резонансу, а в контексті дослідження проблеми імміграції і транснаціоналізму потребує окремого підходу до здійснення порівняльного аналізу етноімміграційної тематики, верифікації з результатами названого вище геномного дослідження [9].

Зміст дослідження та соціологічний аналіз його результатів

Дослідження, попри його вузьку цільову спрямованість (студенти, вік, молодь), є міжнародним і фундаментальним. Перший його блок присвячено оцінкам респондентами ставлення до важливих життєвих цінностей, він складається із відповідей на запитання «**Яку роль у вашому житті відіграє**»: (див. табл. 1).

Таблиця 1 (%)

	Жодної	Незначну	І важливу, й неважливу	Важливу	Дуже важливу
Сім'я	0.9	0.9	6.6	21.7	69.8
Друзі і знайомі	1.9	7.5	23.6	51.9	15.1
Вільний час	1.9	3.8	17.9	54.7	21.7
Політика	7.5	30.2	35.8	17.9	8.5
Робота	4.7	8.5	17.9	50.0	18.9
Релігія, віра	19.8	18.9	24.5	26.4	10.4

Як видно із таблиці 1, респонденти найбільше віддали перевагу сім'ї (91.5), вільному часу (76.4), роботі (70) та друзям (67), які розділили місця своєрідного рейтингу юнацького романтизму (сім'я, вільний час і друзі), адже більшість опитаних – молоді люди, які дорожать цінностями сім'ї, розваг і роботи, але уже пробують розставити пріоритети між бажаннями і реальними потребами у житті. Для порівняння: в Україні, наприклад, політикою цікавляться 12%, а серед наших респондентів – 26.3, навіть традиційно рейтингове ставлення до релігії особливої ролі в їх житті не відіграє (36.8). Словацькі респонденти вважають роль сім'ї, друзів/знайомих, дозвілля, роботи та релігії/віри важливішою, ніж респонденти з України.

На запитання «**Наскільки ви задоволені своїм життям у цілому?**» майже дві третини опитаних задоволені або дуже задоволені, але 28,3% – і так, і ні, а 7,6% – своїм життям не задоволені. Разом з тим, за методикою глобального дослідження – індексом якості життя серед країн світу, яке проводилося за сукупністю факторів: купівельна спроможність населення, рівень забруднення довкілля, співвідношення цін на житло і доходу, вартість життя, рівень безпеки, якість охорони здоров'я, час у дорозі на роботу і клімат, то Україна за підсумками 2020 року в **рейтингу якості життя** опинилася на 65 місці із 80 країн (у 2013 році – 57). Ще виразніше відставання України в іншому світовому рейтингу – в **рейтингу щастя**: у 2013 році – 87 місце, у 2018 – 138, і в останні три роки дещо поліпшилося: у 2021 році 110 із 156. У регіональному зрізі цю тему, поряд із зазначеною вище, варто би досліджувати окремо, висновки мали би суттєво відрізнятися від світових.

Принципове питання другого блоку було таке: «**Чи ви б погодилися, щоб вашим сусідом був іммігрант або іноземець, який тут працює?** Лише кожен 4-й на це погоджується і 21,% – «Ні!». На запитання «**Чи згодні ви з твердженням, що коли є брак робочих місць, при працевлаштуванні слід віддати перевагу громадянам України, а не іммігрантам?**» – отримали такі відповіді: «Погоджуюся» – майже половина опитаних, а 21.7% не погоджуються. Ця проблема є глобальною і потребує окремого теоретичного осмислення і фундаментального дослідження, особливо у м.Ужгороді, про що свідчать дані про те, «**наскільки впливає кожен із перелічених факторів на рішення, взяти чи не взяти на роботу людину в Україні?**» Із перелічених факторів (знання, досвід, знайомство,

освіта...) фактор, **чи є особа іммігрантом**, має значення для 52 відсотків опитаних, попри те, що більшість не вважають для себе це загрозою, і на погіршення кримінальної ситуації іноземці впливають не більше 25.0%, а різні цінності та способі їхнього життя не є загрозовими для місцевих, витрати на інтеграцію фінансово не обтяжують і майже не збільшують податкове навантаження для українців, а навпаки.

Якщо ми подивимося на середні значення, то загалом бачимо, що словацькі респонденти виявляють вищу середню загальну задоволеність життям, ніж респонденти України. Українські респонденти погоджуються із сусідом-мігрантом на вище середньому рівні, ніж словацькі. Розбіжності між респондентами з різних країн не були продемонстровані в пункті про переваги громадян країни щодо роботи. Якщо порівнювати думки словацьких та українських респондентів, то для словаків важливіше, ніж для українців, чи знає людина когось в організації, чи має ця особа іммігрантське походження, а також стать особи. На українців більше впливає наявність у людини знань/навичок, ніж на словаків, у питанні про досвід роботи особи в тій чи іншій сфері думки суттєво не розходилися.

Проте на наступні запитання отримано такі відповіді:

Таблиця 2 (%)

Запитання	Дуже негативно	Негативно	Нейтрально	Позитивно	Дуже позитивно
Як би ви оцінили вплив іммігрантів на розвиток країни?	3,8	8,5	72,6	15,1	0
В УжНУ навчаються іноземні студенти. Як ви ставитесь до цього?	1,9	3,8	47,2	34	13,2
А як, на вашу думку, мешканці міста сприймають іноземних студентів?	1,9	20,8	64,2	11,3	1,9

Молоді закарпатці та й інші респонденти не особливо схвально поставилися до наведених фактів присутності іноземних студентів в УжНУ, в місті та Україні, що потребує дослідити самопочуття іноземців та ставлення до них ужгородців, словаки займають позицію щодо іноземців ще жорсткішу.

І ще було кілька важливих складових дослідження політико-культурної орієнтації опитаних. На запитання **«Яке ваше ставлення до приєднання України до ЄС?»** – українці відповіли **«Так»** – 67,9%, **«Ні»** – 4,7%, **«Нейтральне»** – 27,4%. Словаки у більшості (56,6%) займають нейтральну або позитивну позицію (36,4%). На запитання **«Як ви ставитесь до підписаної Угоди України про асоціацію з ЄС?»** отримали такі відповіді: **«Добре»** – 83,3%; **«Погано»** – 3,7%; **«Не добре і не погано»** – 10%, як загалом і словаки.

Стосовно енергетики та зміни клімату, то в цілому молоді люди мають досить чіткі позиції і поділяють тривогу, яку несуть у собі ці проблеми.

Зокрема майже дві третини опитаних (67,0%) переживають, що в Україні можуть вимкнути електроенергію, така ж кількість її причину вбачають у терористичному нападі, браку отриманої енергії чи технічних перебоїв, технічній катастрофі в цілому, адже країна є надто залежною від імпорту енергії, яка отримується від викопного палива: нафти, газу та вугілля. Майже 80 відсотків задумуються над проблемою зміни клімату і вважають, що це зумовлено не лише природними процесами (34,0%), а і діяльністю людини (42,5%).

Висновки і рекомендації щодо респондентів УжНУ

1. Високий щабель ціннісних стандартів у опитаних респондентів Закарпаття щодо принципів духовних, політичних, культурних орієнтирів, самопочуття, задоволеності життям, здебільшого позитивне ставлення до мігрантів, сусідів, виразне щодо інтеграції країни до ЄС, а також досить високі життєві стандарти свідчать про високі мотивації та позитивні настрої у молодих опитаних людей, які треба не лише зберегти, але й розвивати на основі навчально-освітнього і виховного процесу, у тому числі за допомоги вивчення і засвоєння цінностей, норм співжиття і досвіду народів Європи в ході реалізації проєкту ТЦЖМ УжНУ.

2. Позитивне загалом ставлення у респондентів і до мігрантів, зокрема іноземних студентів, проте суперечливими є їхні думки і позиції щодо впливу мігрантів на розвиток країни, надання їм робочих місць, також проблематичним є ставлення мешканців міст і сіл до приїжджиків. В УжНУ цю проблему можна б вирішувати шляхом формування, наприклад, цільової аудиторії, тобто вивчення учасниками літніх шкіл і студентами УжНУ навчальних курсів типу «Імміграція і транснаціоналізм» тощо, з одного боку, з іншого – активізацією просвітницької роботи серед населення регіону. Ця тема поки що не досліджена в місті і краї.

3. Позитивно зорієнтовані учасники опитування і щодо вступу України до ЄС та підписаної Угоди про асоціацію України з ЄС. 36,5 % респондентів зі Словаччини за вступ України до Євросоюзу, а 56,6 % ставляться нейтрально.

4. Концепція проведення літніх шкіл, зокрема з вивчення курсу «Імміграція і транснаціоналізм», яка була частково викладена і схвалена Європейською Комісією у проєкті «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку», себе виправдала. Курс запроваджено у навчально-освітню програму кафедри міжнародних студій і суспільних комунікацій УжНУ, готується до видання навчальний посібник під назвою «Імміграція і транснаціоналізм».

5. У постмодерному світі внаслідок розгортання глобалізаційних процесів, популізму, корупції в духовно-культурній сфері, загострення міграційної кризи проблеми і невизначені перспективи, загрози і виклики, які постають перед Україною, потребують комплексного вжиття заходів у духовній, науково-освітній, гуманітарній, інформаційній, економічній і міжнародній сферах.

6. Зважаючи на викладене, доцільно провести дослідження на предмет вивчення самопочуття іноземних студентів в УжНУ, ставлення ужо-

родців до іноземних студентів та співжиття з іммігрантами, а з огляду на розв'язану коаліцією агресорів війну проти України проаналізувати, як війна вплинула на свідомість українців та стратегічні цілі держави, якою є ідея майбутнього розвитку краю і нашої країни загалом, з'ясувати перспективи відносин європейських громадян у контексті засадничих прав людини, націоналізму, інтернаціоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Як війна впливає на думку українців про друзів, ворогів та стратегічні цілі держави. URL: https://dif.org.ua/article/yak-viyna-vplyvae-na-dumku-ukraintsiv-pro-druziv-vorogiv-ta-strategichni-tsili-derzhavi?fbclid=IwAR1EV6TOFQ9gaB4Xty_m9kliDZu2-T0v44chqkKBB5F74IaVlvXeKes9WBk. (Дата звернення: 07.07.2022)
2. Токар Петро. Ціннісні орієнтири учасників літньої школи Транскарпатського центру Жана Моне УжНУ (за результатами соціологічного дослідження) // Міжн. наук. вісник: збірник наукових праць. 2021. №1-2. С. 249-261.
3. Мечты о Европе: беженцы и ксенофобия в России и Украине. URL: <https://www.opendemocracy.net/ru/mechty-o-evrope/>. (Дата звернення: 24.02.2021).
4. Балібар Етьєн. На війні: націоналізм, імперіалізм, космополітика. https://commons.com.ua/uk/etienne-balibar-on-russo-ukrainian-war/?fbclid=IwAR0UqP7LE-WiV84WLD0toszoCjkjD-JL1H_Gn84O7uKtphg1BAYeMxCLBCvQ_aem_AVPECwYmQ69cT1zGKv2h9_AEm9mNoEQbk1xUK7S-FG_OcglxXl2fL6mbmQl-HISQN-jM6YFIpUtodtPBt1TRRmqcC2-F1eegwvSoZpVXv8eM6Rh-Exq1sI884EjBvP_Mh1cE. (Дата звернення: 30.06.2022).
5. Фукуяма Ф. Политика идентичности и предпосылки гражданской войны в США. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2018/11/14/fukuyama-politika-identichnosti-i-predposylki-grazhdanskoj-voyny-v-ssha>.
6. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf. (Дата звернення: 05.08.2021).
7. Токар Петро. Міжетнічна ксенофобія і практики протидії: на прикладі країн Євросоюзу // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. 2021. Вип. 2 (27). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. С. 36-44.
8. Малиновська О.А. Міграція та коронакриза: наслідки, перспективи, напрями реагування // Стратегічна панорама. НІСД. 2021. № 1–2. С. 71-78.
9. Taras K Oleksyk, Walter W Wolfsberger, Alexandra M Weber, Khrystyna Shchubelka, Olga T Oleksyk, Olga Levchuk, Alla Patrus, Nelya Lazar, Stephanie O Castro-Marquez, Yaroslava Hasynets ... Show more. Author Notes GigaScience, Volume 10, Issue 1, January 2021, g1aa159, URL: <https://doi.org/10.1093/gigascience/g1aa159>. Published: 13 January 2021 Article history Genome diversity in Ukraine Abstract. <https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/g1aa159/6079618?searchresult=1> (Дата звернення: 21.05.2021).

REFERENCES

1. Yak viyna vplyvaye na dumku ukraiyintsiv pro druziv, vorohiv ta stratehichni tsili derzhavy [How the war affects the opinion of Ukrainians about friends, enemies and

- strategic goals of the state]. *dif.org.ua*. Retrieved from https://dif.org.ua/article/yak-viyna-vplivae-na-dumku-ukraintsiv-pro-druziv-vorogiv-ta-strategichni-tsili-derzh-avi?fbclid=IwAR1EV6TOFQ9gaB4Xty_m9kliDZu2-T0v44chqkKBB5F74IaVlvXeKes-9WBk [in Ukrainian].
2. Tokar, P. (2021). Tsinnisni oriyentyry uchasnykiv litn'oyi shkoly Transkarpat-s'koho tsentru Zhana Mone UzhNU (za rezul'tatamy sotsiologichnoho doslidzhennya) [Value orientations of the participants of the summer school of the Jean Monet Transcarpathian Center of UzhNU (according to the results of a sociological study)]. *Mizhn. nauk. visnyk: zbirnyk naukovykh prats' – International. of science herald: a collection of scientific papers, 1-2, 249-261* [in Ukrainian].
 3. Mechty o Yevrope: bezhentsy i ksenofobiya v Rossii i Ukraine [Dreams of Europe: refugees and xenophobia in Russia and Ukraine]. *www.opendemocracy.net/*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/ru/mechty-o-evrope/> [in Ukrainian].
 4. Balibar Etienne. Na viyni: natsionalizm, imperializm, kosmopolityka [At War: Nationalism, Imperialism, Cosmopolitics]. *commons.com.ua*. Retrieved from https://commons.com.ua/uk/etienne-balibar-on-russo-ukrainian-war/?fbclid=IwAR0UqP7LEWiV84WLD0toszoCjkjD-JLIH_Gn84O7uKtphg1BAYeMxCLBCvQ_aem_AVPECwYmQ69cT1zGKv2h9_AEm9mNoEQbk1xUK7S-FG_OcglxXl2fL6mb-mQLHISQN-jM6YFIpUtodtPBt1TRRmqcC2-F1eegwvSoZpVXv8eM6Rh-Exq1sI884E-jBvP_Mh1cE [in Ukrainian].
 5. Fukuyama F. Politika identichnosti i predposylki grazhdanskoï voïny v SSHA [Identity Politics and the Background of the American Civil War]. *eadaily.com*. Retrieved from <https://eadaily.com/ru/news/2018/11/14/fukuyama-politika-identichnosti-i-predposylki-grazhdanskoy-voyny-v-ssha> [in Ukrainian].
 6. Ukrayins'ke suspil'stvo: mihratsiynny vymir: nats. dopovid' / *Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny* [Ukrainian society: migration dimension: nats. report / *Institute of Demography and Social Research named after M. V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine*]. Retrieved from https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf [in Ukrainian].
 7. Tokar, P. (2021). Mizhetnichna ksenofobiya i praktyky protydyi: na prykladi krayin Yevrosoyuzu [Interethnic xenophobia and practices of countermeasures: on the example of the countries of the European Union]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zb. nauk. prats' – Geopolitics of Ukraine: history and modernity: coll. of science works, 2(27), 36-44*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU». [in Ukrainian].
 8. Malinovska, O.A. (2021). Mihratsiya ta koronakryza: naslidky, perspektyvy, napryamy reahuvannya [Migration and the corona crisis: consequences, prospects, directions of response]. *Stratehichna panorama. NISD. – Strategic Panorama. NISD., 1-2, 71-78* [in Ukrainian].
 9. Taras, K Oleksyk, Walter, W Wolfsberger, Alexandra, M Weber, Khrystyna Shchubelka, Olga T Oleksyk, Olga Levchuk, Alla Patrus, Nelya Lazar, Stephanie O Castro-Marquez, Yaroslava Hasynets. Show more. Author Notes *GigaScience*, Volume 10, Issue 1, January 2021, g1aa 159, Retrieved from <https://doi.org/10.1093/gigascience/g1aa159>. Published: 13 January 2021 Article history Genome diversity in Ukraine Abstract. <https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/g1aa159/6079618?searchresult=1> [in English].